

Vamık D. Volkan, şu anda terör ve kaygının eşlik ettiği yeni bir medeniyet içinde olduğumuzu söylüyor:

“Şimdi biz kimiz?”

Geniş grup psikolojisi ve kitle hareketlerinin yönlendirilmesi üzerine çalışan Psikiyatrist ve Psikanalist Vamık D. Volkan, bireylerin aynılık duygusuyla birbirine bağlanması demek olan geniş grup kimliğinin; halkları, günümüz politikalarını ve yönetim şekillerini nasıl etkilediğini Psychologies’ye anlattı.

Röportaj: [Deniz Çakmakkaya](#)

Prof. Dr. Vamık D. Volkan, Virginia Üniversitesi Tıp Fakültesi bünyesinde dünyada psikanalistleri, psikiyatristleri, psikologları, siyasal bilimcileri, tarihçileri ve diplomatları bir araya getiren tek kurum olan Zihin ve İnsan Etkileşimi İnceleme Merkezi’ni (CSMHI) ve Uluslararası Politik Psikoloji Topluluğu’nu kurdu.

İnsan doğası, bireylerin ait olduğu geniş grupların psikolojisi ve liderlerle onları izleyenler arasındaki ilişki üzerine uluslararası çalışmalar yürütmeye devam eden Vamık D. Volkan, “Körü Körüne İnanç” adlı kitabında modern dünyanın politik dinamiklerini anlamamız için ışık tutuyor.

“Biz” olmak duygusuna bağlı geniş grup kimlikleri bireyde nasıl şekilleniyor?

Karakter ve kişilik kavramları, bireyin duygusal ifadeleri, konuşma şekilleri, alışıldık hareketleri, düşünme şekilleri ve davranışları hakkında diğer kişilerin geliştirdikleri izlenimleri ifade eder. Birinin genel olarak çok temiz, düzenli veya hırslı olduğunu veya aşırı derecede entelektüelleştirme kullanıp aşırı çekiniklik gösterdiğini ve duygularını ifade etmede denetimli olduğunu gözlemlediğimizde, bu kişinin takıntılı bir kişiliği olduğunu tahmin ederiz. “Karakter” ve “kişilik” kavramından farklı olarak “kimlik” kavramı bireyin içsel çalışma modelidir, dıştan birinin o kişi hakkında hissettiği ya da deneyimlediği bilgiler bütünü değildir. Psikanalizde “kimlik” kavramı ilk olarak Psikanalist Erik

Erikson tarafından “Kişinin kendi içindeki sürekliliği ve değişmezliği... [ve] başkalarıyla bir tür temel özelliği sürekli şekilde paylaşmasıdır” olarak tanımlanmıştır. Ben “geniş grup” terimini, çoğunluğu birbirini neredeyse hiç tanımayacak veya görmeyecek fakat aynılık hissini yani büyük grup kimliğini taşıyan on binlerce veya milyonlarca insan için kullanıyorum. Günlük hayatımızda bu gibi kimlikleri “Bizler Apaçi’yiz, bizler Litvanyalı Yahudileriz, biz Kürt’üz veya biz Alevi’yiz, biz Polonyalıyız, biz komünistiz” gibi ortaklık bildiren ifadelerle belirtiriz. Fakat böyle bir soyut kavramın basit bir tanımı; bu kavramın siyasi, ekonomik, hukuki, yasal, askeri ve tarihi girişimleri etkileme veya bu girişimleri değiştirmek için görünüşte mantıksız nitelikteki direnişleri oluşturmadaki rolünü anlamak için yeterli değildir.

Bireyler, geniş grup kimliğiyle nasıl özdeşleşiyor? Bu süreçte hangi yaş dönemleri daha kritik oluyor?

Geçtiğimiz yıllardaki bilimsel araştırmalar, bir çocuğun zihninin daha önceki yıllarda düşündüğümüzün tersine daha etkin olduğunu ortaya koymuş ve bir çocuğun zihninin gelişiminde çocuk-anne/bakıcı ilişkilerinin rolünün altını çizmiştir. Çocuğun çevresinin ve genlerinin işlevsel olarak birbirinden bağımsız olduğu görüşü artık kabul görmemektedir. Bir çocuğun zihninin gelişimi hakkında yapılan araştırmalar “biz-lik” ve grup bağlantılı davranışların psikobiyojik bir temeli olduğunu göstermektedir. Çocukluğumuzun ilk dönemlerinden başlayarak neden sevdiğimiz, neyi sevdiğimiz ve kendi türümüze nasıl önyargılı olduğumuzu açıklamaktadır. Bebekler sekiz aylıkken, etraflarındaki tüm yüzlerin kendilerine bakan kişilere ait olmadığını ayırt etmeye başlarlar. Bu, psikanalizde yabancı kaygısı olarak bilinir. Bu, bebeğin tanınmayan Öteki’ni, yabancıyı ayırt ettiğini gösterir. Gelecekteki “normal” önyargıların ilk kaynağı budur. Bebekken olmayan “ben” duygusu gittikçe gelişir ve 3 yaş civarında daha belirginleşir. Çekirdek bir kimlik oluşur. Bir bebeğin ve küçük bir çocuğun çevresinin ebeveynler, kardeşler, akrabalar ve diğer bakıcılarla kısıtlı olmasından dolayı “biz-lik” duygusu geniş grup kimliğinin farklı bir boyutunu içermez. Erik Erikson’un deyimiyle bir bebek ve küçük bir çocuk, kabilesel yakınlık, millet, etnisite, din veya siyasi ideoloji açısından bir “genelleyicidir” ve büyük bir gruba ait olmanın öznel deneyimi ise daha sonra gelişir. Burada üstünde durmak istediğim şey bireysel kimlik ile etnik (veya başka geniş grup) kimliği arasındaki bağlantının çocukluğumuzda başlamasıdır. Aynı zamanda çocuğun, aile üyeleri, öğretmenleri, diğer insanlarla ilişkisi onun

PROF. DR. YAMIK D. VOLKAN

Psikiyatrist,
Psikanalist, Yazar,
Politik Psikoloji Profesörü,
2014 Nobel Barış Ödülü
adayı, Mary Sigourney
Psikanaliz Ödülü sahibi,
“Divandaki Düşmanlar”,
“Divanda Kılıç Dövüşü”
gibi birçok kitabın yazarı

kimliğini oluşturması için köprü görevini yapar. Çocuklar gerçeklere, fantezilere, dileklerine ya da korkutucu görünümüne göre çevrelerindeki önemli kişiler ve onların psikolojik fonksiyonları ile özdeşim kurarlar. Bu kişiler annelik, babalık, kardeşlik ve yol göstericilik fonksiyonlarıyla, sorunları ele alışlarındaki psikolojik yönlerle, inanç sistemleriyle, kültürel değerlere yapılan yatırımla, geniş grup ritüelleriyle içe alınır ve çocuğun küçük ve geniş gruplar ile uyumlu ya da bazen de uyumsuz şekilde ilişki kurmasında iç dünyalarını genişletmek için kullanılırlar. Çocuk geliştikçe, grup içindeki büyükler onun bir geniş gruba ait olması için daha gelişmiş düşünceler oluşturmasına yardımcı olurlar. Büyüklerin vurguladığı din, kültür gibi özellikler, geniş grup kimlik oluşturmadaki baskın özellikleri olur.

Yetişkinler doğrudan ya da dolaylı olarak küçük çocuklara kendi dar ya da geniş gruplarına nelerin ait olduğunu ve nelerin olmadığını “öğretirler”. Çocuklar, kendi gruplarıyla diğer gruplar arasındaki dilsel, dinsel ve diğer farklılıkları ayırt etmeye başlar. İşte “dolaylı öğretmeye” bir örnek. Kıbrıs’ta Rumlar ve Türkler, iki toplumun fiziksel olarak bölünmeye başladığı 1963 yılı başları ve daha sonra “de facto” olarak bölündüğü 1974’e kadar birlikte yaşıyorlardı. Domuz eti, Rum mutfağının bir parçası olduğundan Rum çiftçiler genelde domuz yetiştirirdi. Tüm çocuklar çiftlik hayvanlarını sevse de Müslüman Türkler domuz eti yemediğinden “necis” olarak görüldüğü için bir Türk çocuğun, ne kadar sevimli de olsa bir domuz yavrusuna dokunması istenmeyecektir. Domuzlar, Türklerin oluşturduğu geniş gruba ait değildir ve Türk çocukları domuzu Rumların kültürel güçlendiricisi olarak algılayacaktır.

Tekrarlamak gerekirse, büyürken de önyargıları geliştirmekten kaçamayız. Önyargılarımız “normal” düzeyde kaldıkça insan çeşitliliğinin güzelliğinden zevk alabiliriz. Ortak önyargılarımızın düşmanlığa ya da bazı durumlarda kötü niyete dönüştüğü zamanlarda ise büyük problemler ortaya çıkar. Öteki’nin şeytanlaştırılması ve hatta canavarlaştırılması ortaya çıkabilir.

Topluluk kimliği çekirdek kimliği nasıl etkiler?

Geniş grupları iki türe ayırabiliriz. İlk tür, çocukluk devresinde başlayan etnik, dinsel, ulusal ve politik ideolojik yatırımlara işaret eder. Bu türdeki geniş grup kimliği; ortak başlangıçlar, tarihi süreklilikler, coğrafi gerçeklikler ve diğer ortak dilsel, toplumsal, dinsel ve kültürel faktörlerle ilgili mitler gerçekliklerin son ürünüdür. Bu geniş grup kimliğini geliştirmek normal bir süreçtir. Dünyanın her yerinde bu durum gerçekleşir. Çekirdek geniş grup kimliği çocuklukta

“Şimdi biz kimiz?”

gelişen geniş grup kimliğini de içine alır. İkinci gruba üyelik, bireyler yetişkin olur. Fenerbahçe veya Galatasaray futbol kulüplerini yakından takip eden milyonlarca kişinin, bir politik partiye çok bağlı olanların, büyük işletmelerde çalışanların yaptığı yoğun yatırım, ikinci tür geniş gruba üyelik olarak düşünülebilir. Bununla birlikte, söz konusu futbol takipçileri, fanatik olmayan parti üyeleri, yönetici ve çalışanlar, çocukluk döneminde geliştirilen birinci tür geniş grup kimliklerini kaybetmezler. Yeni bir geniş grup kimliği yaratmak isteyen bazı politik veya dini kurumlar ve bilhassa El Kaide ve IŞİD gibi terör organizasyonları ikinci tür geniş gruba örnektir. Bu örgütlerin üyeleri ikinci tür geniş grup kimliğinin baskın etkisi altında iş görürler. Davranış kalıplarında, kişisel ahlaki tutumlar gibi bireysel kimliklerinin etkisini kaybederler. Örneğin, teröristler insanlık dışı eylemlerini sadece çocuklukta geliştirmeye başladıkları bireysel kimliklerinin neden olduğu problemler sebebiyle değil, öncelikli olarak psikolojik bakımdan yetişkinlik çağlarındaki geniş gruplarının tam birer temsilcisi haline gelişmiş olmalarından ve dehşet verici eylemlerini ikinci tür geniş grup kimliklerini koruma ve onlara dikkat çekme görevi olarak algılamalarından ötürü gerçekleştirirler. Asırlar önce, Zealotlar, Haşhaşiler, Hindistan'daki caniler tarikatı Thuggeeler, esasında dinsel temelli geniş gruplardı. Günümüzün terör örgütlerinin çoğu da üyelerinin her şeye güçlerinin yeteceğini inancını destekleyen ve masum insanları ve hatta kendilerini öldürmelerine izin veren dinsel temelli geniş grup kimliklerini kullanır. Yeni kimlik yaratma üzerinde odaklanan politik durumlarda da bazen Öteki yok edilir, tıpkı Nazilerin yaptığı gibi; veya en azından bu gelişmeye katılmayanların ruhları korku ile ezilir.

“Günümüzde Türk halkı korkunç kayıplar yaşıyor. Kayıplar karmaşık yaşlara ve bu nedenle yeni paylaşılan problemlere yol açıyor.”

Peki, bahsettiğiniz gibi yetişkinlikte üye toplayan ve insanlık dışı eylemler yapan geniş gruplara katılımı önlemek için neler yapılabilir?

“Körü Körüne İnanç” kitabımda bu soruya cevap vermeye çalıştım. Finlandiyalı Tarih Profesörü Jouni Suistola ve benim beraber yazdığımız yeni bir kitap, “Religious Knives: Historical and Psychological Dimensions of International Terrorism” (Dini Bıçaklar: Uluslararası Terörizmin Tarihi ve Psikolojik Yönleri) bu ay yayımlanacak. Bu kitapta da bu soruya cevap vermeye çalıştık. Kötü propaganda ve iç dünyamızdaki anksiyetelerden kaçınma isteği insanların bu türlü geniş gruba sarılmasına neden oluyor.

Sanal ortamda “seçilmiş örselenmelere”, “seçilmiş zaferlere”, edebiyat ve sanat dünyasındakiler de dahil kahramanlara yönelik yıldönümü tepkilerine çok sık rastlar olduk. Bu ritüeller nasıl bir işlev görürler?

Barış dönemlerinde, bir toplumsal düzende, seçilmiş zaferler ve seçilmiş örselenmeler bazen törenler ve bayramlarla ritüel şeklinde hatırlanır, fakat mensup oldukları geniş grup üzerinde büyük bir ortak etki oluşturmazlar. Bir halkın gurur ve başarı duygusunu geçici olarak yükseltmek için yeniden hareketlendirilir. Seçilmiş travmaları ve seçilmiş zaferleri artan geniş grup narsisizmi

ve tutuculuğu için kullanmak kendi başına tehlikeli değildir. Ama bunun abartılması ve Öteki'ne karşı kötü niyetli önyargıyla zehirlenmesi kesinlikle ciddi problemler yaratır. Günümüzde bu tip problemler mevcut. Tüm bunlar birçok ülkenin nüfusları içinde ayrılıklar ve bölünmelere yol açıyor. Seçilmiş bir travmanın harekete geçirilmesinin eski aşğılamaların intikamını alma ve eski seçilmiş zaferlere dair nostaljinin, Ötekilere galip gelme arayışı olmak üzere harekete geçirilmesinin, ikinci tip geniş grup olarak terörist elebaşları tarafından da tanımlandığını unutmamalıyım. Son yıllarda Türkiye'de çok sayıda konferans verdim. ABD'den geldiğim ve Türkiye'de günlük olarak değişen şartları yaşamadığım için, ziyaret ettiğimde mevcut ayrılıkları hemen fark ediyorum. Örneğin, ev sahiplerim bana dinleyicileri tanıtırken, bana kimin Türk, kimin Kürt, kimin Alevi, kimin Hemsin, kimin Yahudi, kimin milliyetçi, kimin dindar vs. olduğu hakkında da bilgi veriyor. Ev sahiplerim bunu sanki yapılması normal bir şeymiş gibi yapıyor. 1950'lerin başında Ankara'da bir tıp öğrencisi olarak altı yıl boyunca yaşadığım sırada sınıf arkadaşlarımdan, öğretmenlerimden ve genel olarak halkın etnik ya da dini bağlılıklarını merak ettiğimi hatırlamıyorum bile. Değişim muazzam.

Çağımızın liderleri nasıl yükseldi?

Modernizasyon teorisi, 20. yüzyılın ikinci yarısında, özellikle de 1950'lerde

ve 1960'larda, uluslardaki değişimin açıklanması adına ön plana çıktı. Sanayi ve ticaretin tarım ekonomisinin yerini alacağı; sanayi toplumunun kabilelere ait ve yerel değerlerin yerini alacak evrensel değerler gerektireceği; yeni iletişim şekillerinin kültürel asimilasyona yol açacağı bekleniyordu. Modernizasyon, şehirleşme ve sanayileşme ile ifade ediliyor. Eğitimin ve iletişim sistemlerinin gelişmesiyle de etnik kimlikleri yok edecek ve etnik gruplar daha geniş toplumların içinde asimile olacaklardı. Tam tersi oldu, etnik kimlikler modernizasyonun yarattığı insandışılştırma karşısında yeni bir güç kazandı. Modernizasyon teorisinin kaderi birçok yönden, sosyalizmin önderlik edeceği sınıfsız toplumun kapitalist toplumun nihai ürünü olan savaflara karşı bir sur oluşturacağı şeklindeki Leninist düşüncesinin kaderiyle benzerlik gösterir. Tarihsel gelişmeler hem modernizasyon teorisinin hem de sınıfsız toplum düşüncesinin altını oymuştur. Etnik kökeni gömme çabalarına rağmen, o var olageldi ve hâlâ burada ve öngörülebilir gelecekte bizimle olmaya devam edecek. Şu andaki küreselleşen dünyada yeni olan, "Şimdi biz kimiz?" sorusunun küreselleştirilmesidir. Günümüzün çoğu politik lideri, arkasında gizlenen psikolojik etkinin farkında olmadan, genellikle geçmişe dönüp seçilmiş travmaları ve seçilmiş zaferler ve eski kültürel güçlendiricileri şöyle ya da böyle yeniden harekete geçirerek bu soruya cevaplar bulmakla ilgilendiler. Türkiye'de politikacılar, "Şimdi biz kimiz?" sorusu ile uğraşıp duruyorlar ve kendi gibi düşünmeyenleri Öteki olarak algılıyorlar. 21. yüzyılda değişim, görülmemiş bir tempo ve boyutta gerçekleşiyor. Küreselleşme, iletişim ve seyahat teknolojilerindeki inanılmaz ilerleme insanların farklı geniş grup kimlikleriyle giderek daha fazla ve daha hızlı etkileşime girmelerine imkân sağladı. Bu gelişmeler, olumlu yanlarıyla birlikte ideolojik, dinsel, etnik ya da ulusal geniş

gruplar arasında meydan okumalar ve anlaşmazlıklar da getirdi. Dahası, zaman zaman terörle de bağlantılı olan büyük bir mülteci problemi de var. Ev sahibi ülkelerdeki çok sayıda insan, gerçekçi ve hayali korkular içinde geniş grup kimliklerini tanımlama telaşı içindeler. Brexit ve Donald Trump'ın ABD'de başkanlık seçimini kazanması gibi son tarihi hadiseler bu tür toplumsal/psikolojik şartlarla bağlantılı. İngiltere'de birçok insan şimdi şuna benzer şeyler söylüyor: "Ülkemize yeni gelecek olanları, örneğin Kanadalı insanları seçebiliriz ama istenmeyen yerlerden Ötekiler bizim şanlı geniş grup kimliğimizi rahatsız edemez." Trump'ın Müslümanları ABD'nin dışında tutma arzusunu ortaya koyan demeçlerinin eşlik ettiği "duvarı", ABD'deki çok sayıda insan için geniş grup kimliğini koruyucu bir duvar sembolü haline geldi. Başkanlık seçimleri sürecinde Trump kendisine "Bay Brexit" bile dedi. Şu anda terör ve kaygının eşlik ettiği "Şimdi biz kimiz?" diye adlandırdığımız bir medeniyet içinde olduğumuzu söyleyebilirim. Geniş grupların tarihinde bu metaforik sorunun savaş, devrim, küçük düşürücü bir ekonomik travma, karizmatik bir islah edicinin iktidara gelmesi ya da yıkıcı bir liderin ölmesi gibi tarihi hadiseleri takiben ortaya çıktığını görürüz: "Şimdi biz kimiz?" Sömürgecilerin Afrika'dan ayrılması ve Sovyetler Birliği'nin ve eski Yugoslavya'nın yıkılması bu yeni medeniyetin önceki önemli ve tarihi hadiseleriydi. Sonra Yugoslavya lideri Slobodan Milošević ve etrafındaki insanlar, Sırp geniş grup kimliğini diriltmek için Sırpların 600 yıllık seçilmiş travmasını yeniden harekete geçirdiler; Kosova Savaşı'nın ortak imgesini. Bu, Bosnalı Müslümanlar için büyük bir travma yarattı. Kısaca, kimlik sorununu ortaya koyan ve geniş grup kimliğinin tehlike içinde olduğunu propagandayla halka inandıran birçok politikacı seçim kazandı veya en az politikada etkili

insanlar oldular. Böylece birçok ülkede sosyal ayrımlar gelişti.

Liderin kişilik özellikleri grubun davranışlarını nasıl etkiler?

Bazı liderler kendi iç dünyalarının ihtiyaçlarına göre takipçilerinin dış dünyalarını ve geniş grup kimlikleri hakkındaki öznel duygularını da yeniden şekillendirebilirler. Geniş grup kimliklerinin varlıkları tehlike altına girdiğinde siyasi bir liderin kişilik yapısının, karizmatik nitelikte olmasa bile, geniş grubun hareketlerine uyum sağlayıcı veya uyumu bozucu nitelikte yön verdiğinin de altını çizmeliyim. Önemli olan liderin uyum sağlayıcı veya uyumu bozucu olup olmadığıdır. "Körü Körüne İnanç" kitabında bunu ayrıntılı olarak anlatıyorum.

Bireylerdeki gibi gruplar, topluluklar, uluslar da zorunlu gerilemeler yaşıyor mu?

Günümüz Türkiye'sinde, televizyonda izlediğimiz ya da gazetelerden okuduğumuz birçok faktör ve gerçeklikler sebebiyle halk arasındaki ayrılıkları kontrol altına almanın önünde ciddi engeller var. Günümüzde Türk halkı korkunç kayıplar yaşıyor. Kayıplar karmaşık yaşlara ve bu nedenle yeni paylaşılan problemleri süreçlere yol açıyor.

Gerilemelerin ardından ilerleme gelebilir mi?

Tarih kitaplarını okuduğumuz zaman bazı büyük gerilemelerin geçici olduğunu görürüz. Bazen de büyük gerilemeler, paylaşılan travmanın nesilden nesle geçişi nedeniyle etkilerini çok uzun süre devam ettirirler.

OKUMA ÖNERİSİ
"Körü Körüne İnanç",
Vamık D. Volkan,
Asi Kitap